

УДК 342.726-054.73+347.92:355.01(477+470)»20»
 DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.60>

Шелевер Н.В.

*к.ю.н., доцентка,
 доцентка кафедри адміністративного, фінансового
 та інформаційного права,
 ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Пішта В.І.

*доктор філософії,
 викладач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права,
 ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
 ORCID ID: 0000-0003-2769-7189*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО СУДУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. У зв'язку з російсько-українською війною велика кількість українців залишила своє постійне місце проживання. Внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО) – це особливо вразлива категорія осіб, які потребують посиленого захисту з боку держави, бо після переміщення до нового населеного пункту у них виникає багато проблем правового характеру, які потребують вирішення. У зв'язку із прагненням України стати повноправним членом Європейського Союзу (далі – ЄС) важливим завданням для неї є забезпечення належного доступу ВПО до правосуддя.

Стан опрацювання цієї проблематики. Питання доступу до суду досліджували такі вчені як О. Дроздов, Ю. Ірха, М. Карташов, І. Климкович, О. Козакевич, Н. Мамаченко, Ю. Матат, О. Овсяннікова, О. Царик, Т. Цувіна, В. Шейко, Н. Ясельська тощо. Проте, на даний час, у зв'язку з воєнним станом, назріла потреба у дослідженні забезпечення доступу до суду саме для ВПО, відповідної судової практики. Тому дана стаття присвячена цьому питанню.

Мета статті полягає у дослідженні стану забезпечення доступу до правосуддя ВПО під час дії воєнного стану, виділенні проблемних

питань та наданні відповідних рекомендацій для їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Доступ до правосуддя має враховувати наступні складові:

1. Справедливий і публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом та іншими органами;
2. Правову допомогу;
3. Право на юридичну консультацію, захист і представництво;
4. Право на ефективний засіб правового захисту [1].

Необхідно враховувати практику ЄСПЛ щодо забезпечення права на доступ до суду. Так, у справі «Bellet v. France» ЄСПЛ зазначив, що стаття 6 параграфу 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод містить гарантії справедливого судочинства, одним з аспектів яких є доступ до суду [2].

Згідно з пунктом 43 Рекомендації СМ/Rec (2004)20 Комітету Міністрів державам-членам щодо судового перегляду (прийнята Комітетом Міністрів 15 грудня 2004 року на 909-му засіданні на рівні постійних представників) право на доступ до судового перегляду має бути ефективним. Встановлення обов'язку використовувати всі інші засоби

захисту не має бути перешкодою для тих, хто бажає перегляду адміністративного акта [3].

Війна не є перешкодою для доступу до суду, і Верховний Суд відразу після повномасштабного вторгнення росії на території України вжив усі заходи для забезпечення громадян доступом до суду. У своїй Постанові Касаційний адміністративний Суд України зазначає, «що протягом усього періоду дії воєнного стану, запровадженого на території України у зв'язку із збройною агресією російської федерації, суворе застосування адміністративними судами процесуальних строків стосовно звернення до суду із позовними заявами, апеляційними і касаційними скаргами, іншими процесуальними документами може мати ознаки не виправданого обмеження доступу до суду, гарантованого статтями 55, 124, 129 Конституції України, статтею 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» [3].

У рішенні по справі «Мірагаль Есколано та інші проти Іспанії» (*Miragall Escolano and others v. Spain*, заяви №№ 38366/97, 38688/97, 40777/98, 40843/98, 41015/98, 41400/98, 41446/98, 41484/98, 41487/98 and 41509/98, п. 51) та в рішенні по справі «Перес де Рада Каваніллес проти Іспанії» (*Perez de Rada Cavanilles v. Spain*, заява N 28090/95, п. 45) Європейський Суд з прав людини вказав, що надто суворе тлумачення внутрішніми судами процесуальної норми позбавило заявників права доступу до суду і завадило розгляду їхніх позовних вимог. Це визнане порушенням пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [3].

В Україні у складному становищі перебувають ВПО і дослідження судової практики щодо забезпечення даним особам доступу до суду є доволі цікавим питанням. На думку Ю. Ірха, перешкодою для доступу ВПО до суду є необхідність сплати ними судового збору, оскільки це є фінансовим тягарем для них у зв'язку із складним матеріальним ста-

новищем. Тому автор пропонує звільнити у конкретних випадках ВПО від сплати судового збору або зменшити його розмір у певних категоріях справ [4, с. 322].

Проте, на наш погляд, судовий збір, з однієї сторони, є дійсно тягарем для ВПО, які перебувають у складній ситуації, можливо є безробітними і т.д., але, з іншої сторони, судовий збір стримує ВПО від подання необґрунтованих або безпідставних позовів, оскільки часто позивачі зловживають своїм правом на звернення до суду. Тому, вважаємо, що кращим варіантом має стати не звільнення від сплати і надання певних пільг ВПО, а розстрочка або відстрочка такої сплати.

На наш погляд, перешкодою у доступі до суду є те, що у відповідності до позиції національних судів ВПО мають звертатися до суду за місцем своєї «прописки» і не можуть звертатися до судів за місцем свого фактичного перебування, оскільки довідка ВПО не підтверджує «прописку». Такі справи розглядаються судами, які здійснюють правосуддя замість судів, які знаходяться на тимчасово окупованих територіях [5].

У рішенні Приморського районного суду м. Одеси по справі 522/15147/22 суддя, який передав справу про визначення місця проживання дитини в інший регіон зазначив, що «розгляд справи судом з порушенням правил територіальної юрисдикції є порушенням права особи на справедливий суд» [6].

Хоча, на наш погляд, для ВПО доцільно було зробити певні винятки на період воєнного стану і не ускладнювати та затягувати процес прийняття позовної заяви, бо в умовах війни для ВПО головним є не те, який суд розглядатиме справу, а результат її розгляду, поновлене право.

Слід зазначити, що по вищезазначеній справі на захист ВПО став Одеський апеляційний суд який зазначив у своїй постанові наступне: «Переселенці, які покинули домівки внаслідок бойових дій та окупації місць їх постійного проживання, можуть звертатися з позовами до судів в районах

тимчасового перебування. Якщо особа-переселенець зареєструвалася на новому місці як внутрішньо переміщена особа, то маючи відповідну довідку про взяття на облік, переселенець може звертатись з позовом до суду у місці свого тимчасового перебування. Отже, довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи можна визнати документом, що підтверджує зареєстроване у встановленому законом порядку місце проживання/перебування відповідача при визначенні підсудності розгляду справ за ч. 1 ст. 27 ЦПК України» [7].

На проблеми доступу до суду ВПО звернула увагу і В. Шейко, яка зауважує, що в практиці ЄСПЛ уже відображені проблеми, пов'язані з доступом до суду. Це справи по пенсійних та соціальних виплатах, які призначалися на території Донецької та Луганської областей (справа «Цезар та інші проти України»). ЄСПЛ зазначив що в даних умовах судова система має проблеми з огляду на військові дії, проте влада має вживати певні заходи і надав рекомендацію – спеціальний дозвіл на подання позовів до суду в іншому регіоні держави [8].

Тому практика потроху змінюється, для прикладу Волинський окружний адміністративний суд став на захист неповнолітніх дітей та зобов'язав Управління соціального захисту населення виконавчого комітету Ковельської міської ради поновити допомогу на проживання неповнолітнім дітям як внутрішньо переміщеним особам. Суть проблеми полягала у тім, що жінка з дітьми, що зареєстровані як ВПО, переселилася до Луцька із Запоріжжя. При перевірці було виявлено, що жінка має на депозитному рахунку більше 100 тисяч грн., тому не має права на виплати дітям. Проте суд прийняв рішення на користь позивача, оскільки суб'єкт владних повноважень не забезпечив якнайкраще інтереси дітей і це призвело до порушення їх права на соціальний захист. Суд визнав дітей як самостійних суб'єктів даних правовідносин, що мають спеціальний статус – «внутрішньо перемі-

щена особа» і їх права, пов'язані з цим статусом та не залежать від виникнення, зміни та/або припинення таких прав у їхніх батьків. Окрім цього, даних дітей взято на облік як внутрішньо переміщених осіб, про що свідчать відповідні довідки, видані Управлінням соціального захисту. Тому це підтверджує протиправність дій вчинених відповідачем щодо позбавлення цих дітей виплати допомоги та в свою чергу порушує їх інтереси згідно із п.3 п.2 Постанови КМУ від 11.07.2023 №709 «Деякі питання підтримки внутрішньо переміщених осіб» [9].

Отже, як бачимо, судова практика змінюється в кращу сторону, а суб'єкти владних повноважень уже мають змогу побачити відповідні судові прецеденти по аналогічних справах.

На нашу думку, держава має вживати усіх заходів для того, щоб порушене право було відновлено. Не мають створюватися штучні перепони, зволікання та надмірний формалізм у прийнятті позовної заяви. Для внутрішньо переміщених осіб не має бути ускладнений процес звернення до суду, занадто вимогливий та формалізований з огляду на їх вразливе становище та важкий стан. Головним є те, щоб порушене право було відновлене і завданням держави є його забезпечення з огляду на Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 6 якої гарантує право на справедливий суд, складовою якого є саме доступ до суду.

Як зазначає О. Дорздов: «Відповідно до міжнародного та європейського права з прав людини поняття доступу до правосуддя зобов'язує держави гарантувати право кожної особи на звернення до суду (за певних обставин, до альтернативного органу вирішення спорів), з метою отримання юридичного захисту, у разі якщо права особи були порушені. Таким чином, це також право, яке допомагає особі домогтися реалізації своїх прав» [1]?

Висновки. Отже, на підставі вищевикладеного, ми можемо зробити наступні узагальнення. Право на доступ для суду є скла-

довою права на справедливий суд. У зв'язку з прагненням України стати повноправним членом ЄС важливим завданням для неї є забезпечення права на справедливий суд, а однією із складових цього права є саме доступ до суду. В умовах воєнного стану не можуть бути ніякі перешкоди по забезпеченню доступу до суду, держава має вживати усі заходи для того, щоб порушене право було

відновлене. Особливо вразливою верствою населення є ВПО і, враховуючи їх важке становище, необхідно створювати комфортні, безпечні умови життя для ВПО, а також забезпечувати доступне судочинство. У своїх рішеннях ЄСПЛ захищає права ВПО і національні суди так само повинні поновлювати порушені права ВПО без зволікань та надмірного формалізму.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню питання забезпечення доступом до суду внутрішньо переміщених осіб під час дії воєнного стану в Україні. Автори звертають увагу на те, що у зв'язку з російсько-українською війною велика кількість українців вимушена була залишити своє постійне місце проживання. Тому це призвело до того, що внутрішньо переміщені особи перебувають у досить складній ситуації та потребують підтримки з боку держави. Важливим є судовий захист даної категорії осіб. У зв'язку з прагненням України стати членом Європейського Союзу, важливою умовою для неї є забезпечення справедливого судочинства у відповідності до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на справедливий суд. Складовою права на справедливий суд є саме доступ до суду. Питання доступу до суду розглядалося у працях багатьох вчених, проте наразі під час воєнного стану важливим є дослідження питання забезпечення належного доступу до суду внутрішньо переміщеним особам.

У даній статті автори звертають особливу увагу на те, що українським судам слід вживати усі заходи для забезпечення доступу до суду, уникати зайвого формалізму. Війну не слід розглядати як перешкоду для доступу до суду. На думку авторів, судовий збір не є перешкодою у доступі до правосуддя і пропонують надавати внутрішньо переміщеним особам відстрочку або розстрочку такої сплати. Як перешкоду у доступі до суду розглядають те, що у відповідності до позиції національних судів внутрішньо переміщені особи мають звертатися до суду за місцем своєї «прописки». Проте вищестоящі суди стали на захист порушених прав цієї вразливої категорії осіб. Автори звертають увагу, що процес звернення до суду не має бути ускладнений у зв'язку з воєнним станом. Завданням держави є забезпечення доступності судочинства з огляду на Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 6 якої гарантує право на справедливий суд, складовою якого є саме доступ до суду. Важливим є врахування практики ЄСПЛ щодо забезпечення права на доступ до суду. На думку авторів, найголовніше для внутрішньо переміщених осіб є те, щоб їх порушене право було відновлено, не зважаючи на будь-які перепони.

Ключові слова: внутрішньо переміщені особи, ЄСПЛ, забезпечення права, воєнний стан, Європейський Союз, правосуддя.

Shelever N.V., Pishta V.I. Ensuring access to courts for internally displaced persons during the war in Ukraine

Summary

The article is devoted to the study of ensuring access to court for internally displaced persons during martial law in Ukraine. The authors highlight that due to the Russian-Ukrainian war, a significant number of Ukrainians have been forced to leave their permanent residences. This has resulted in internally displaced persons finding themselves in a challenging situation, requiring state

support. Judicial protection for this category of individuals is crucial. In light of Ukraine's aspirations to become a member of the European Union, ensuring fair justice, in accordance with Article 6 of the European Convention on Human Rights, which guarantees the right to a fair trial, is a key requirement. Access to court is an integral component of the right to a fair trial. While access to court has been explored by many scholars, the current state of martial law necessitates an in-depth examination of ensuring adequate access to court for internally displaced persons.

In this article, the authors emphasize that Ukrainian courts must take all necessary measures to ensure access to justice and avoid unnecessary formalism. War should not be seen as an obstacle to accessing the courts. The authors argue that court fees are not a barrier to justice and suggest granting internally displaced persons deferrals or installments for such payments. The primary obstacle to accessing the courts is the requirement by national courts that internally displaced persons file lawsuits in the jurisdiction of their registered residence. However, higher courts have upheld the rights of this vulnerable group. The authors stress that the process of seeking justice should not be complicated due to martial law. The state's responsibility is to ensure accessible justice, as mandated by Article 6 of the European Convention on Human Rights, which guarantees the right to a fair trial, including access to the courts. It is crucial to consider the European Court of Human Rights' (ECHR) jurisprudence on ensuring access to justice. According to the authors, the primary concern for internally displaced persons is the restoration of their violated rights, regardless of any obstacles.

Key words: internally displaced persons, European Convention on Human Rights, rights protection, martial law, European Union, justice.

Список використаних джерел:

1. Дроздов О. Європейські основи доступу до правосуддя. URL: <https://unba.org.ua/publications/print/6654-evropejs-ki-osnovi-dostupu-do-pravosuddya.html>
2. Рішення ЄСПЛ від 4 грудня 1995 року у справі «Bellet v. France», заява №23805/94.
3. Постанова Касаційного адміністративного суду від 29 вересня 2022 р., судова справа № 500/1912/22. URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=106545406&red=10000327da313d46e444579378fa86f3bb86bb&d=5>
4. Ірха Ю. Деякі проблемні аспекти забезпечення внутрішньо переміщеним особам доступу до правосуддя в Україні. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом: збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 4 вересня 2020 року). Київ: 2020. 424 с.
5. Мамаченко Н. Переселенці не можуть звертатися до суду за місцем свого фактичного перебування, бо довідка ВПО не підтверджує «прописку», – позиція судів. *Судово-юридична газета* від 28.02.2023 року.
6. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 14 листопада 2022 р., судова справа № 522/15147/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107298670>
7. Одеський апеляційний суд захистив права внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://court.gov.ua/archive/1394528/>
8. Шейко В. Права внутрішньо переміщених осіб: доступ до правосуддя і право на безоплатну правову допомогу. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/prava-vnutrisnyo-peremishhenix-osib-dostup-do-pravosuddia-i-pravo-na-bezoplatnu-pravovu-dopomogu>
9. Рішення Волинського окружного адміністративного суду від 22 лютого 2024 р., судова справа № 140/35219/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117209714>